

LIETUVOS KARIUOMENĖ ILŪKSTĖS APSKRITYJE 1919–1920 METAIS

Prof. dr. Ēriks JĒKABSONS
Latvijas universitetas

1919–1920 m. išlaisvinant Latvijos teritoriją nuo Raudonosios armijos dalyvavo įvairių kaimyninių valstybių ginkluotosios pajėgos: Estijos kariuomenė 1919 m. kovojo Vidžemėje, Lenkijos kariuomenė – 1919 m. Ilūkstės apskrities rytinėje dalyje ir 1920 m. Latgalėje, o Lietuvos kariuomenė 1919 m. – Aukštutinėje Kuržemėje (Ilūkstės apskrityje). Šio darbo tikslas yra išnagrinėti lietuvių kariuomenės veiklą šioje Latvijos dalyje, kurioje ji buvo iki pat 1920 m. spalio, be to, giliai neanalizuojant 1919 m. vasarą ir rudenį čia vykusią kovų veiksmų, kuriems reikia atskiro tyrimo. Lietuvos kariuomenės buvimas ir aktyvi veikla Ilūkstės apskrityje buvo glaudžiai susijusi su Latvijos ir Lietuvos politiniais santykiais 1919–1920 m., kurie, savu ruožtu, buvo susiję su bendrąja karine–politine situacija Baltijos jūros regione¹.

¹ Išsamiau žr.: Jēkabsons Ē. *Latvijas ir Lietuvos santykiai 1919–1921 metais* (Latvijas un Lietuvas attiecības 1919.–1921. gadā) // Lietuvos archyvai. Apie Lietuvos kariuomenę, 1999, nr. 12, p. 96–114; Jēkabsons Ē. *Latvijas ārējā politika attiecībās ar Poliju un Lietuvu 1919.–1921. gadā* // Daugavpils Pedagoģiskās universitātes Zinātniskie raksti. Humanitārās fakultātes XI zinātniskie lasījumi. Vēstures sekcija. 5. krājums. – Daugavpils: Saule, 2001, 49 – 53 lpp.

Karinė situacija Ilūkstės apskrityje 1919 m.

Rugpjūčio pabaigoje ypač aktualus tapo Daugpilio tolesnės valstybinės priklausomybės klausimas, nors ir derybos dėl galimo Latvijos karinio bendradarbiavimo su Lenkija Paryžiaus Taikos konferencijoje kilo jau anksčiau (birželio 2 d. Latvijos užsienio reikalų ministras Z. Meierovics iš ten rašė, kad „gandas apie lenkų kariuomenės ėjimą latviams į pagalbą kol kas yra nepagrįstas“, tačiau, galimas daiktas, kad prie Daugpilio „latvių pulkai stovės petys petin su lenkų ir lietuvių karinėmis pajėgomis, gindami mūsų žemės nepriklausomybę nuo Rusijos“)². Lietuvos kariuomenė jau liepą su mūšiais buvo įėjusi į buvusios Kuržemės (Kuršo) gubernijos Ilūkstės apskritį, o rugpjūčio pabaigoje (rugpjūčio 29 d.) užėmė Ilūkstę ir kuriam laikui – Gryvą. Kovose dalyvavo ir Lietuvos kariuomenės atskiros (vėliau – 2-osios) brigados Specialiojo Marijampolės bataliono sudėtyje esanti 1-oji baltarusių kuopa, kuri rugpjūčio 28 d. durtynėse prie Šėderės dvaro neteko vieno karininko ir keturių karių, daugelis žuvusių buvo iš lietuvių dalinio³. Lietuvių artilerija apšaudė Kalkūnus ir net Daugpilį⁴. Dar birželio 13 d. vyr. leitenantas J. Indāns Rubeniuose palaikė ryšius su vyriausiąja Lietuvos kariuomenės vadovybe, sudarė maždaug 100 vyrų Aukštutinės Kuržemės partizanų pulką, kuris buvo pavaldus lietuvių Panevėžio grupei ir jos aprūpinamas. Liepos 6–10 d. partizanai kartu su lietuviais dalyvavo nesėkmingame puolime Bebrėnės ir Dvietės kryptimi, nuo liepos 25 d. jie užėmė pozicijas Rubenių rajone, o rugpjūčio 16 d. Aukštutinės Kuržemės partizanų pulkas buvo ištrauktas į 3-ąjį Jelgavos pėstininkų pulką. Liepos pabaigoje vyriausiasis Lietuvos kariuomenės vadas gavo Latvijos kariuomenės vadovybės padėką už pagalbą išlaisvinant Latviją⁵.

² Latvijas Valsts vēstures arhīvs (toliau: LVVA), 1313. f., 1. apr., 5. l., 188 lp.

³ Łatyszzonek O. Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923.- Białystok, 1995, S. 99. Šodien. 1919 metais Ilūkstės apskrityje kritusių Lietuvos kariuomenės karių brolių kapai yra Daugpilio priemiestyje Gryvoje (kairiajame Dauguvos krante), Sventėje ir Červonkoje.

⁴ Lietuva. – 1919. – 31 rugpj.; Jaunākās Ziņas. – 1919. – 6. sept.; Brīvā Zeme. – 1919. – 11. sept.

⁵ LVVA, 5601 f., 1 apr., 2310 l., 4 lp.; Išsamiau žr.: Krīpens A. Partizāņu cīņas// Latvijas atbrīvošanas cīņu vēsture/ Red. M. Peniķis.- 1. daļa. – Rīga: Literatūra, 1938.- 289.-295. lpp. (čia yra ir labai nepalankus atsiliepimas apie Lietuvos kariuomenės sudėtyje veikusių baltarusių kuopą, kuri dalyvavo liepos 6–10 d. puolime kartu su partizanais: ji daugiau veikė plėšikaudama ir atsakingu momentu savo nesuderintais veiksmais sutrikdė bendrą puolimą); Surgailis G. Lietuvas un Latvijas armiju sadarbība neatkarības cīņu gados // Latvijas armija vēstures griežos.- Rīga: Junda, 1993, 31–33. lpp.

Latvijos vadovybė tuo metu buvo informuota apie lietuvių teritorines pretenzijas net į Daugpilį (tai, savo ruožtu, leidžia daryti išvadą, kad lietuviai turėjo pretenzijų ir į Ilūkstės apskritį), todėl dar liepą K. Ulmanis Rygoje Lietuvos prekybos ir pramonės ministrui J. Šimkui leido aiškiai suprasti, kad nenori, jog lietuviai užimtų Daugpilį⁶. Savo ruožtu Lenkijos kariuomenė po sėkmingo įsiveržimo į Baltarusiją vienu metu pradėjo puolimą visame Dauguvos fronte. Daugpilio kryptimi puolė kariuomenės grupė, kuri tuo metu savo kairiajame sparne tam tikru mastu operatyviai bendradarbiavo su ta pačia kryptimi puolusia Lietuvos kariuomene (Vilkaviškio grupe, kuri veikė palei plentą Kaunas–Daugpilis, ir Panevėžio grupe, veikusia palei geležinkelį Panevėžys–Daugpilis)⁷.

Lenkai rugpjūčio 27 d. popietę Turmanto geležinkelio stotyje peržengė buvusios Kuržemės (Kuršo) gubernijos sienas ir paskesnėmis dienomis kartu su lietuviais atrėmė devynias Raudonosios armijos dalinių kontratakas. Naktį į rugpjūčio 31 d. lenkų smogiamoji grupė palei geležinkelį Daugpilis – Vilnius pasuko Daugpilio kryptimi. Tą patį padarė ir lietuviai kairiajame lenkų sparne. Sovietų Rusijos 4-osios divizijos 1-oji brigada be kovos atitraukė iš I pasaulinio karo rusų pozicijų į Daugpilio priemiesčio įtvirtinimus Gryvoje prie geležinkelio tilto. Daugpilio gynyboje dalyvavo tvirtovės įgula, atskira estų sovietų brigada ir 2-asis latvių šaulių pulkas, kuris buvo ką tik atvykęs iš Pskovo fronto⁸. Mūšiuose nuo rugpjūčio 30 d. iki rugsėjo 4 d. raudonieji latvių šauliai ir estų brigada neleido lenkams ir lietuviams persikelti į dešinią Dauguvos krantą ir išlaikė prietilčio įtvirtinimus Gryvoje. Raudoniešiams latvių šauliams net pavyko išvyti lietuvius iš jų rugsėjo 1 d. užimtų Kal kūnų, tačiau netrukus latvius iš ten išstūmė lenkai, turėję jėgos persvarą⁹.

Lenkų daliniams duotas įsakymas užimti Daugpilio tvirtovę buvo atšauktas rugsėjo 3 d. Kruvini mūšiai vyko ir Kaplavos rajone, rytinėje Ilūkstės apskrities dalyje. Rugsėjo 10 d. naktį čia kontratakoje persvarą įgijo iš latvių sudarytas Raudonosios armijos 15 kariuomenės specialiosios paskirties pul-

⁶ Lietuvos centrinis valstybinis archyvas (toliau: LCVA), f. 923, ap. 1, b. 1588, l. 11.

⁷ Išsamiau žr.: Raštikis S. Lietuvos likimo keliais, IV tomas, Chikago, 1982, p. 138.

⁸ Encyklopedija Wojskowa. – T. II. – Warszawa, 1932. – S. 408 – 409.

⁹ Andersons E. Sacensība par Daugavpili/Daugavas Vanagu Mēnešraksts. – 1965, Nr. 2, 49. lpp.; Andersons E. Latvijas vēsture. 1914–1920. – Stockholm: Daugava, 1967, 557 lpp.; Straus A. 2. Latviu strēlnieku pulks revolūcijas cīņās/Latviu strēlnieku vēsture. – II sēj. – 2. daļa. – Strēlnieki Padomju Latvijā. Atmiņas un apraksti. – Maskava: Prometeja izdevniecība, 1934. – 285.–295. lpp.; Borkiewicz A. Dzieje 1 – go pulku Legionów.-Warszawa,1929.– S. 259–272; Skarbek E. Zarys historii wojennej 6-go pulku Legionów. – Wilno, 1937, s. 17–18; Latviešu strēlnieku vēsture (1915–1920), Rīga, 1970, 352 lpp.; Lietuva. – 1920, 31 rugpj.

kas ir kitos dalys, pralaužusios lenkų gynybą į 30 kilometrų gylį. Vis dėlto rugsėjo 13 d. lenkai užkirto raudonarmiečiams atsitraukimo kelią, sudegindami tiltą per Dauguvą prie Kraslavos, ir iki rugsėjo 16 d. sovietų karinės pajėgos kairiajame upės krante buvo likviduotos (ypatingosios paskirties pulkas dar spėjo atsitraukti)¹⁰. Tad kairiajame krante Raudonosios armijos dispozicijoje liko tik prietilčio įtvirtinimo fortas Gryvoje.

Nuo rugsėjo 12 iki 26 d. lenkų karinės pajėgos persigrupavo Gryvos forto puolimui. Nerimą lenkams kėlė ir galima lietuvių kariuomenės reakcija, nes buvo galima manyti, kad lietuviai lenkų akcijos metu stengsis užimti teritoriją, kurią lenkai laikė sava (tarpusavio santykius tuo metu lėmė paaštrėję smulkūs nesutarimai tarp lietuvių ir lenkų, tai buvo pastebima jau nuo rugsėjo pradžios¹¹). Puolimas prasidėjo rugsėjo 27 d. iš ryto ir tiesiogiai prieš tai lenkų 1-ojo Legiono brigados vadas informavo apie akciją Lietuvos kariuomenės 1-osios brigados štabą, ragindamas nemėginti pulti lenkams iš užnugario. Vienu metu 00.30 val. naktį į rugsėjo 27 d. lenkai užpuolė lietuvių 1-osios brigados štabą ir kuriam laikui sulaukė brigados ir visos Ukmergės kariuomenės grupės vadą* P. Liatuką¹² (matyt, turėdami tikslą tokiu būdu apsidrausti nuo lietuvių veiksmų). Padėties rimtumą ir konflikto, kuriame kaltos buvo abi pusės, paaštrėjimą liudija rugsėjo 27 d. vakare lenkų 1-osios divizijos štabe buvusio Didžiosios Britanijos karinės misijos majoro H. B. Moketo telegrama Lietuvos kariuomenės dalinių vadui Daugpilio fronte. Joje jis nurodė, kad lenkai pradeda puolimą norėdami užimti vien tik prietilčio įtvirtinimus Gryvoje, o ne visą Daugpilį. Dėl to, kad akcija vykdyta prieš bendrą priešą, anglų majoras reikalavo, kad lietuviai nekeltų pavojaus lenkų užnugariumi (tuo metu lietuviai buvo sulaukę lenkų amunicijos koloną)¹³.

Rugsėjo 27 d., net ir su dideliais gyvosios jėgos nuostoliais ir artilerijos atsaku, forto Gryvoje užimti nepavyko. Tai buvo padaryta tik rugsėjo 28 d., atvykus papildomai kariuomenei ir tankams. Rugsėjo 28 d. lenkų pionieriai susprogdino abu Daugpilio tiltus (geležinkelio ir medinį). Tad lenkai kontroliavo visą kairįjį Dauguvos krantą iki forto, nuo kurio pozicijas palei

¹⁰ Babiński K. Zarys historii wojennej 5 – go pułku piechoty Legjonów. – Warszawa, 1929. – S. 41 – 42; Latviešu strēlnieku vēsture... – 353 lpp.

¹¹ *Turėtų būti I brigados vadą – moksl. red.

Išsamiau žr.: Jēkabsons Ē. Latvijas attiecības ar Lietuvu 1919.– 1921. gadā// Latvijas Vēsture. – 1997, Nr. 1, 85– 91 lpp.

¹² LCVA, f. 384, ap. 3, b. 16, l. 1, 10.

¹³ Ten pat, l. 17.

Dauguvą iki Kazimirės buvo užėmę lietuviai¹⁴.

Lietuvos požūris į Ilūkstės apskrities priklausomybės klausimą ir padėtis joje

Dar rugpjūtį Lietuva pareikalavo pripažinti jai priklausančią Ilūkstės apskrities dalį iki 5 kilometrų linijos į šiaurę nuo Ilūkstės–Eglainės–Subatės kelio¹⁵. Rugsėji prasidėjo nesutarimai – Rokiškio apskrities komendanto įgaliotas karininkas uždraudė surengti Aknystės valsčiaus tvarkomojo komiteto posėdį ir t. t. Rugsėjo 23 d. Aknystėje susitiko Ilūkstės ir Rokiškio apskrities viršininkai bei karinių įstaigų atstovai. Susitikimas baigėsi be rezultatų, nes lietuviai norėjo, kad Latvijos įstaigos paveiktų gyventojus paklusti Lietuvos įstaigų potvarkiams. Savo ruožtu rugsėjo 26 d. Ilūkstės apskrities viršininkas davė užduotį Lašų, Stelės ir Sventės valsčiams išleisti potvarkį organizuoti savivaldybes. Užduotis nebuvo įvykdyta, nes Stelės valsčiuje jis susitiko su Lietuvos Zarasų apskrities viršininku, kuris ten nuvykęs tokiu pačiu tikslu¹⁶. Lietuvių okupuotos srities gyventojai pradėjo reguliariai rašyti skundus Latvijos valdžios įstaigoms. Buvo rašomi ir kolektyviniai prašymai su dešimtimis parašų, juose gyventojai prašė prijungti atitinkamus valsčius prie Latvijos¹⁷. Lapkričio 19 d. iš Rygos išvykęs naujai paskirtas Latvijos diplomatinis pasiuntinys Lenkijoje, apskritai lietuviams palankus poetas A. Keninšas (A. Ҡeниш) detaliai aprašė savo kelionę iki Varšuvos. Jis aprašė ir komplikotą kelio ruožą iš Jakabpilio per Zasą iki Eglainės ir iš ten – iki lenkų kontroliuojamo Turmanto. Pirmajame savo pranešime iš Varšuvos jis rašė: „Vykdamas iš Eglainės iki Turmanto susidariau įspūdį, kad lietuviai rimtai ruošiasi pasilikti Ilūkstės apskrityje. Ten įveda Lietuvos civilinę tvarką, agituoja už Lietuvą ir dar renka gyventojų parašus už prijungimą prie Lietuvos. Tas verčia suabejoti Lietuvos valdžios užtikrinimu, kad Ilūkstės apskrities okupacija jai reikalinga tik kaip politinis pretekstas, kad pretenduotų, kaip ir lietuviai išlaiko frontą su bolševikais. Reikėtų naujų Lietuvos paaiškinimų“¹⁸.

¹⁴ Išsamiau žr.: Jēkabsons Ē. Polijas armijas kaujas ar Sarkano armiju Ilūkstės apriņķi 1919. gada septemrī//Latvijas Kara muzeja gadagrāmata. – Rīga, 2000, 46–58 lpp.

¹⁵ Butkus Z. Great Britain's mediation in establishing Lithuanian-Latvian frontier, 1920-1921// Journal of Baltic Studies. Vol. XXIV, Nr. 4, Winter 1993, p. 362.

¹⁶ LVVA, 2575 f., 11 apr., 5 l., 37, 44 lp.

¹⁷ Išsamiau apie lietuvių užimtą teritoriją žr.: Lācis J. Dzīve Augškurzemes pierobežā. Atmiņu fragmenti//Treji Vārti. – 1989, Nr. 127, 57, 66 lpp.

¹⁸ LVVA, 2575 f., 15 apr., 11 l., 81 lp.

1919 m. pabaigoje Rygoje įvyko slaptos Latvijos ir Lenkijos vyriausiųjų karinių vadovybių atstovų derybos, kurios baigėsi karinio bendradarbiavimo sutarties pasirašymu. Pagal ją 1920 m. sausio 3 d. Pietų Latgalėje prasidėjo bendras puolimas, kurio rezultatas buvo tai, kad iki mėnesio pabaigos nuo bolševikų išlaisvinta visa Latvija. Buvo laikomasi visiško slaptumo. Tačiau Lietuvos kariuomenės vadovybė, analizuodama operatyvinę padėtį, nujautė galimus lenkų tikslus ir gruodį pradėjo koncentruoti savo karines pajėgas Subatės rajone. Tai galėjo reikšti rimtą ruošimąsi užimti Daugpilį (šiuos įtarimus patvirtina Ilūkstės apskrityje koncentruotų Lietuvos karinių pajėgų grupės pavadinimas, kuriame buvo lietuviškas miesto vardas – „Daugapilio“ grupė). Po to, kai vyriausioji Latvijos kariuomenės vadovybė du kartus pareikalavo baigti minėtą koncentraciją, kurią Lietuvos pusė aiškino kaip „paprastą pergrupavimą“, Z. Meierovics gruodžio 23 d. pateikė protestą dėl lietuvių įvykdytos Latvijos žemės okupacijos ir kategoriškai pareikalavo atitraukti Lietuvos karines pajėgas per dvi savaites. Priešingu atveju Latvijos valdžia žada „pasilikti sau teisę laisvai veikti“¹⁹. Gruodžio 30 d. A. Voldemaras atsakė, kad jo valstybė „nespręs klausimo vienašališkai“, laiko sava „Kuržemės (Kuršo) gubernijos lietuviškąją dalį“ ir pretenduoja į Daugpilio tvirtovę, kuris yra „Lietuvos sostinės Vilniaus raktas“ ir nei istoriškai, nei etnografiniu požiūriu nepriklauso Latvijai.²⁰ Lietuvių istorikas Z. Butkus pripažįsta, kad A. Voldemaras ir kai kurie kiti politikai tuo metu įgyvendino neprotinę ir kartkartėmis ambicingą politiką Latvijos atžvilgiu, pareikšdami visiškai nepagrįstas pretenzijas dėl Daugpilio ir Latgalės²¹. Reikia pažymėti, kad gruodžio 24 d. Ilūkstės apskrities latvių komendantas informavo Lietuvos kariuomenės 2-osios brigados vadą, kad lietuvių daliniai turi pasitraukti iš apskrities, o šis jau 1920 m. sausio 6 d. atsakė atmesdamas reikalavimą, siūlydamas užmezgti ryšius su vyriausiąja Lietuvos kariuomenės vadovybe²².

Kiekviename pranešime Voldemaro nusistatymas Z. Meierovicą nu-teikia dar nepalankiau Lietuvai ir 1920 m. vasarį jis net viešai akcentuoja, kad nesuprantamas „lietuvių potraukis į Daugpilį ir jų manymas, kad ir kalbos atžvilgiu latgaliečiai yra arčiau lietuvių negu mūsų“. Ministras prieina prie išvados, kad todėl Latvija pasirašė karinio bendradarbiavimo sutartį su

¹⁹ LCVA, f. 383, ap. 7, b. 36, l. 35; Archiwum Akt Nowych (toliau: AAN), Akta L. Wasilewskiego, t. 43, k. 38.

²⁰ LVVA, 2575 f., 11 apr., 8 l., 9 lp.; AAN, Attachaty, A – II/ 81/1.

²¹ Butkus Z. Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais, Vilnius, 1993, p. 43.

²² LCVA, f. 929, ap. 1, b. 362, l. 3–5.

valstybe (Lenkija), kuri nepretenduoja į Latgalę²³. 1919 m. pabaigoje lietuvius apėmė bloga nuojauta. Lietuvos spauda kaip pagrindinę nesutarimo su Latvija priežastį nurodė gerus jos santykius su Lenkija²⁴. 1920 m. pradžioje Lietuvos valdžioje buvo jaučiamas „tam tikras nervingumas, aiškinamas faktinės reikalų būklės nežinojimu ir labiausiai – nesugebėjimu į mūsų [Latvijos – Ė. J.] kombinacijas su lenkais vienokiu ar kitokiu būdu reaguoti“²⁵.

Latgalės išvadavimo operacija 1920 m. pradžioje ir Lietuva

Lenkų ir latvių puolimui prasidėjus tarp latvių ir lenkų pajėgų palei Dauguvą (nuo Kazimirės iki Gryvos) maždaug 20 kilometrų fronto ilgio užėmė Lietuvos kariuomenė (tuo metu Ilūkstės apskrityje buvo: Lietuvos kariuomenės 3-ojo pėstininkų pulko devynios kuopos – Eglainėje, 8-ojo pulko septynios kuopos – Turmanto rajone 9-ojo pulko šešios kuopos – priešais Daugpilį, lapkritį iš dviejų atskirų kuopų sudarytas Baltarusių batalionas – prie Kalkūnų (poziciją palei Dauguvą kartu su Jonišio batalionu jis užėmė gruodžio 28 d.), geležinkelio kuopa ir nedidelis pionierių padalinys – prie Lilienfeldės priešais Daugpilį)²⁶. Latvijos kariuomenės 3-ojo Jelgavas pulko 2-asis batalionas, pastiprintas Ilūkstės apskrities komendantūros komanda, išsidėstė palei upę už Daugpilio, jie turėjo užduotį neleisti lietuviams (kurie iš Kazimirės atidengė ugnį prieš kitame krante buvusius latvius, galimas daiktas, jų neatpažinę) persikelti ir susijungti su lenkais²⁷. Lietuviai apie akciją sužinojo tik tada, kai kovos jau vyko Daugpilio gatvėse, nors pagal vėlesnį Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pranešimą dar sausio 2–3 d. naktį prieš puolimo pradžią lietuvių žvalgai buvo persikėlę per Dauguvą ir po trumpos kovos kuriam laikui užėmė Lyksną²⁸. Tačiau ir sausio 3 d. jie persikėlė per Dauguvą (matyt, lietuvių akcija įvykdyta vietos vado iniciatyva). 17.00 val. lenkų 1-ojo Legiono pulko 8-oji kuopa iš tvirtovės gavo įsakymą užtikrinti laikiną gynybą nuo lietuvių palei Dauguvą. Poguliankoje (Mežcieme) lenkai sutiko Lietuvos kariuomenės kuopą. Lenkai šiuo atveju turėjo bet kokiomis priemonėmis pasiekti, kad lietuviai atsitrauktų. Tai pavyko įtikinus lietuvių vadą, kad

²³ Latvijas Sargs. – 1920. – 4. febr.

²⁴ Lietuva, 1919, 23 gruodis.

²⁵ LVVA, 2575 f., 11 apr., 8 l., 9 lp.

²⁶ LVVA, 6033 f., 1 apr., 25 l., 7 lp.

²⁷ Ten pat, 188. l., 19. – 20. lp.; 192. l., 2. lp.; Latgales Vēstnesis. – 1939. – 2. janv.

²⁸ Lietuva, 1920, 10 sausis.

lenkai sudaro čia kitą batalioną priešakinio apsaugai. Panašiu būdu pavyko pasiekti, kad Lietuvos kariuomenės baltarusių bataliono kuopos atsitrauktų nuo Lyksnos vilų gyvenvietės. Iki 21.00 val. lenkai sudarė gynybą palei Dauguvą iki Aukštutinių Gulanių ir užmezgė ryšį su 3-ojo Jelgavo pulko kuopa Moslovafoje²⁹. Pagal vyriausiojo Lietuvos kariuomenės vado P. Liatuko kelio mis dienomis vėliau pateiktą pranešimą, lietuvių daliniai 16.00 val. buvo užėmę nedidelę sritį nuo Aukštutinių Gulanių palei geležinkelį iš šiaurės, tačiau nenorėdama įsivelti į ginkluotą susidūrimą su lenkais ir latviais ji įvykdžiusi reikalavimą ir atsitraukusi per Dauguvą (reikalavimą pateikė tiek lenkai, tiek latviai)³⁰. Sausio 3 d. vakare lenkų ir latvių grupės vadovybė įsakė 3-ojo Jelgavos pulko 2-ajam batalionui dėl dviejų–keturių Lietuvos kariuomenės kuopų persikėlimo per Dauguvą maždaug už dviejų kilometrų nuo Daugpilio, užtikrinti kordono sudarymą palei Dauguvą³¹. Tačiau ši karinių pajėgų dalis dėl politinių priežasčių vėlavo palikti miestą, uždelsė įvykdyti įsakymą (sausio 3 d. bataliono vadui pažadėjo, kad įsakymas bus įvykdytas „vėliau“). Dėl to kordoną sudarė 6-ojo Legionų pulko batalionas, nors lenkai dar sausio 5 d. laukė, kad latviai užims pozicijas prieš lietuvius. Tačiau ir prieš E. Ridzo-Smigljio įsakymo gavimą patys latviai sąmoningai trukdė lietuviams persikelti per Dauguvą. Sausio 3 d. 3-ojo Jelgavos pulko 2-ojo bataliono daliniai kelyje į Daugpilį Poguliankoje gavo žinią, kad lietuviai rengiasi pereiti Dauguvą Lyksnos rajone. Dėl šios priežasties Ilūkstės apskrities komendantūros komanda naktį paliko Lyksną, o 6-oji ir 8-oji kuopa – Pogulianką („kad išpėtų lietuvius, jog jiems Daugpilyje nėra ką veikti“) ir tik kitą dieną prisijungė prie kito bataliono Daugpilyje³².

Apie tai, kaip arti buvo rimtas konfliktas, liudija ir įvykiai Ilūkstės apskrityje ir abiejų valstybių užsienio reikalų žinybų vadovų susirašinėjimas. Kai sausio 3 d. 3-asis Jelgavos pulkas prie Gładanų perėjo per Dauguvą, lietuviai paskelbė, kad demarkacijos linija yra už penkių kilometrų nuo Subatės–Lašų–Ilūkstės kelio ir eina per Pilskalnės valsčių iki Dauguvos. Lietuvos kariuomenės kontroliuojamoje teritorijoje priverstinai likviduotos Latvijos savivaldybės. Ilūkstės apskrities komendantas pripažįsta, kad jo jėgos

²⁹ Centralne Archiwum Wojskowe (toliau: CAW), Wojskowe Biuro Historyczne (toliau: WBH), 400. 1. 489 (Fedorczyk S.), 341. 1. 150. P. Losovskis rašo, kad lietuviai perėjo Dauguvą sausio 5 d., o tai tikriausiai yra netikslu. – Łossowski P. Stosunki polsko – litewskie w latach 1918 - 1920. – Warszawa, 1966.– S. 187.

³⁰ LCVA, f. 384, ap. 3, b. 14, l. 6.

³¹ LVVA, 3601 f., 1 apr., 471 l., 5 lp.

³² 3 Jelgavos kājnietku pulks. 1919. 16. VIII – 1929. 16. VIII. – Rīga, 1929, 126 lpp.

yra per mažos, kad galėtų tam sutrukdyti³³. Sausio 9 d Z. Meierovics laiške A. Voldemarui dėl „su Latvijos kariuomenės pergale prie bolševikus“ padėkojo Lietuvos liaudžiai ir valdžiai už paramą kovoje prieš Raudonąją armiją. Paskui sekė tokie žodžiai: „Po Daugpilio užėmimo susidarė tokia padėtis, kad Latvijos kariuomenės puolimas plačiai frontu ir kitos priežastys verčia nedelsiant užimti lietuvių karinių pajėgų laikinai okupuotą Kuržemės teritoriją“. Pagrindinis argumentas – daugiau neegzistuoja Lietuvos frontas prieš Sovietų Rusiją – tai priežastis, dėl kurios Lietuvos kariuomenė ligi šiol oficialiai yra Latvijoje. Sausio 21 d. Lietuvos užsienio reikalų ministras atsakė, kad kariuomenė neišvesta, nes Latvijos pusės argumentacija nepagrįsta, ir nuo šiol Lietuvos valdžia neatsakys į neleistina „įsakymo forma“ pateiktus reikalavimus. A. Voldemaras greičiausia buvo pasipiktinęs dėl Z. Meierovico laiško, nes pabrėžė, jog Lietuvos valdžia priversta nepriimti taip pateiktos padėkos, nes nėra dalyvavusi Latgalės išlaisvinime „dėl tos vienintelės priežasties, kad operacija buvo suplanuota ir įvykdyta be jos žinios“³⁴. Tuo metu kampaniją prieš Latviją pradėjo Lietuvos spauda, priekaištaudama dėl sąjungos su Lenkija sudarymo (pirmiausiai oficialus „Lietuva“, priekaištauęs latviams dėl nedėkingumo, nepagrįstų pretenzijų į Lietuvos žemę reiškimą, draugystę su lenkais, iš kurių latviai galų gale nieko gero nesulauks ir t. t., „Laisvė, kuri vasario 25 d. pareikalavo suteikti Latgalės gyventojams teisę laisvai pasirinkti prie kurios valstybės jie nori prisilikti – prie Latvijos ar kultūros ir kalbos atžvilgiu jiems kur kas artimesnės Lietuvos“, ir kt.³⁵). Apskritai diplomatinis atstovas Kaune V. Bandrevičius pagrįstai įžvelgė „sąmoningą, sistemiską kurstymą ir agitaciją prieš latvius spaudoje“. Latvijos užsienio reikalų ministerija pagrindinę blogų santykių priežastį viena-reikšmiškai matė Lietuvos valdžios ir pirmiausia užsienio reikalų ministro A. Valdemaro nuomonę. Sausio viduryje A. Valdemaras nuoširdžiai išdėstė V. Bandrevičiui savo užsienio politikos koncepciją, pagal kurią Sovietų Rusija Lietuvai grėsmes nekelti, ir vienintelis jos priešas buvo Lenkija. Savo ruožtu Latviją ir Lenkiją Rusija anksčiau ar vėliau sunaikins (pirmiausia – dėl uostų, paskui – „dėl seno priešiškumo“). Latvijos egzistavimu Lietuvos valdžia netiki, todėl karinių pajėgų iš Ilūkštės apskrities neatitraukia. Latvijos valdžiai po tokių ciniškų sumetimų išdėstymo atsirado tikrumas, kad su „dabartiniais Lietuvos užsienio politikos vadovais bus sunkiai pasiekama Baltijos

³³ LVVA, 6033 f., 1 apr., 25 l., 34 lp.

³⁴ Ten pat, 3601 f., 1 apr., 273 l., 79 lp.; 247 l., 197 lp.; LCVA, f. 929, ap. 1, b. 35, l. 1, 4.

³⁵ Lietuva. – 1920. – 9, 16, 31 saus., 1 vas.; Laisve. – 1920. – 27 saus., 4, 25 vas.

valstybių vienybė“³⁶. Panašios nuotaikos vyravo ir Latvijos užsienio reikalų ministerijos departamento direktoriaus L. Sėja (L. Sēja) apžvalgose. Jose buvo kalbama tiek apie Lietuvos „abejotinus sandėrius su bolševikais“, tiek apie netoliaregišką jos valdžią ir lietuvių spaudos bei valdžios pareiškimų „provokacinį toną“. Vasario 4 d. jis rašė: „Sunku pasakyti, ar tai daroma iš kvailumo, ar išdavikiškais tikslais prieš pačių lietuvių tautą“, išreiškdamas nuomonę, kad Lietuvos valdžia turi slaptą, tiesiogiai ar netiesiogiai prieš Latviją nukreiptą susitarimą su Vokietija. Vasario 28 d. L. Sėja pabrėžia: „Ir nepriklausoma Lietuva Latvijai reikalinga, žinoma, be germanofiliškos orientacijos, apie kurią galvojama kaip apie buvusį reiškinį, nes lietuvių tauta tokia kryptimi anaiptol nepitaria“³⁷. Abiejų valstybių santykių nepagerina ir Z. Meierovico mėginimas vasario 4 d. pasiekti, kad lietuvių karinės pajėgos būtų atitrauktos iš Ilūkstės apskrities tarpininkaujant Antantės karinės misijos nariui A. Terneriui, nes paskutinio vasario 10 d. Latvijos užsienio reikalų ministro laiško kopiją (jame buvo informacija apie lietuvių smurtą prieš gyventojus ir prašymas priversti išvesti juos savo karines pajėgas) persiūsta į Kauną su reikalavimu pateikti atitinkamus paaiškinimus³⁸. Dėl to buvo svarstyta galimybė klausimo sprendimui panaudoti ginkluotąsias pajėgas. Užsienio reikalų ministerijos departamento direktorius L. Sėja rašo, kad reikia į lietuvius „iššauti stipresnio parako“³⁹, o Latvijos kariuomenės vyriausiojo vado štabo viršininkas gen. P. Radziņšas (P. Radziņš) vasario 17 d. informuoja Lenkijos karinį atstovą kpt. A. Miškovskį, kad po Žiemgalės divizijos mokymų pabaigos ji pakeis Latgalės diviziją fronte, kuri, savo ruožtu, išsidėstys Ilūkstės apskrityje (Miškovskis daro išvadą, kad kariuomenės vadovybė remia „aštresnius veiksmus prieš lietuvius“)⁴⁰. Tuo pačiu metu ir Lietuvoje pasigirsta raginimų rengti „karo žygius“ į Daugpilį ir Latgalę⁴¹. Derybos dėl sienos, trukusios nuo vasario 26 d. iki kovo 11 d. Kaune, ir vėl nedavė rezultatų, nes šalys negalėjo susitarti nei dėl Palangos, nei dėl Ilūkstės apskrities priklausomybės.

Iki 1920 m. balandžio Latvijos valdžios įstaigos buvo priverstos stebėti ir lenkų–lietuvių konfliktą Latvijos teritorijoje. Kovo 18 d. Daugpilyje lenkai iškilmingai pažymėjo savo valstybės vadovo J. Pilsudskio vardadienį ir saliu-

³⁶ LVVA, 2575 f., 11 apr., 8 l., 27–31 lp.

³⁷ Ten pat, 2574 f., 4 apr., 7 l., 50, 95, 107, 111, 139 lp.

³⁸ LCVA, f. 929, ap. 1, b. 35, l. 11.

³⁹ Ten pat, 2574 f., 4 apr., 7 l., 107 lp.

⁴⁰ AAN, Instytucje Wojskowe, t. 296/1–62, k. 2.

⁴¹ LVVA, 2575 f., 11 apr., 8 l., 51 lp.

to vietoje iš tvirtovės paleido 17 patrankos šūvių į lietuvių pozicijas kitame Dauguvos krante. Prasidėjus lenkų ir lietuvių puolimui sausio pradžioje lietuviai pradėjo rodyti atvirą priešišumą (taip pat ir latviams), tačiau jis dar neperaugo į konfliktą (priešingai lenkų nuogastavimams lietuviai net padėjo pakilti lenkų lėktuvui, kuris buvo priverstas nutūpti sausio 16 d. prie Turmanto)⁴². Demarkacijos linija tarp Lietuvos ir Lenkijos kariuomenių buvusioje Kurzemės (Kuršo) gubernijoje ėjo 10 kilometrų į vakarus nuo geležinkelio Daugpilis–Vilnius. Tarp šalių atsirado nesutarimų dėl tų vietų, lietuviai pradėjo trukdyti susisiekimą geležinkeliu, o lenkams trūko priemonių, kad galėtų jį tinkamai apsaugoti (lenkų karinių pajėgų grupėje buvo vienintelė motorinė drezina, patruliuavusi Pietų Latgalėje). Vasario pradžioje lenkų karinių pajėgų grupės vyriausiasis vadas E. Ridzs–Smiglijs priminė Turmanto pogrupiui jo užduotį – neleisti net trumpam laikui lietuvių į lenkų veiklos rajoną⁴³.

Pirmą kartą lenkų dalinio Daugpilyje kovinė parengtis dėl lenkų ir lietuvių santykių paaštrėjimo buvo paskelbta vasario 10–11 d., kai grupės štabui pavaldžiam kulkosvaidininkų skyriui buvo duotas įsakymas būti pasirengusiam išėjimui į frontą. Tačiau susidūrimas neįvyko, nors Lietuvos pusė ir žinojo apie vasario 12 d. lenkų įvykdytą lietuvių posto apšaudymą per Dauguvą⁴⁴. Tikras susidūrimas prasidėjo kovo 12 d., kai lenkų 6-ojo Legionų pulko žvalgai išvaikė iš Antonolės (į šiaurę nuo Turmanto) čia ką tik išsidėčiusį lietuvių postą. Tos pačios dienos rytą lietuviai iš karabinų ir kulkosvaidžių apšaudė lenkų lėktuvą, pakilusį iš Rugelių aerodromo prie Daugpilio, kuris turėjo nustatyti geležinkelio būklę iki Rokiškio ir Eglainės–Ilūkstės apylinkių (pilotas buvo lengvai sužeistas)⁴⁵. Kitą dieną įvyko keli smulkūs susidūrimai, abiejose pusėse buvo sužeistų ir paimtų į nelaisvę (juos netrukus sušaudė)⁴⁶. Kovo 15 d. lietuviai tarp Turmanto ir Kalkūnų užbarikadavo gele-

⁴² CAW, WBH, 341. 1. 155. 1920 m. vasario 16 d. Latvijoje buvo Lietuvos kariuomenės 3-asis pulkas (1100 vyrų palei Dauguvą, Ilūkstėje ir Dvietėje), 6-asis pulkas (840 vyrų Eglainėje ir Subatėje), 9-asis pulkas (palei geležinkelį nuo Daugpilio iki Turmanto), Baltarusių batalionas (250 vyrų Šedėrės dvare prie Eglainės). Eglainėje buvo ir 3-osios brigados štabas, sandėlis, nedidelė belaisvių stovykla, komendantūra. Kovo pradžioje 9-ajam pulkui priskirtas 1-ojo husarų pulko eskadronas ir artilerijos baterija. Lenkų žiniomis, šiose lietuvių pajėgose buvo 4000 karių. – AAN, Attachaty, A – II, 64/ 1, s. 35, 203; 81/2; CAW, WBH, 341. 1. 155.

⁴³ LVVA, 3601 f., 1 apr., 471 l., 70. lp.; CAW, WBH, 341. 1. 152, 154.

⁴⁴ Lietuva, 1920, 20 vas.

⁴⁵ CAW, II ND WP, I. 301. 14. 67.

⁴⁶ Pagal Lietuvos kariuomenės Generalinio štabo pranešimus iš viso lietuviai šiose susidūrimuose buvo paėmę į nelaisvę vieną lenkų karininką ir įgiję 2 kulkosvaidžius. – Lietuva 1920, 17, 18, 19 kov.

žinkelį, nupjovė telegrafo laidus, granatomis apmėtė traukinį ir pareikalavo 6–ąjį Legionų pulką atsitraukti iš teritorijos į vakarus nuo geležinkelio. Po to lenkų 6–asis pulkas atstūmė lietuvius už demarkacijos linijos, vietomis ją perėjo. Kovo 18 d. į Kalkūnus atvyko anglų kapitonas ir prancūzų vyr. leitenantas kartu su dviem Lietuvos kariuomenės karininkais, pareikalavo atitraukti lenkų karines pajėgas nuo kovo 13 d. užimtos linijos. 6–ojo pulko bataliono vadas kpt. V. Rikemanas (V. Rikemans) atsisakė, pateisindamas tai būtinybe užtikrinti geležinkelio saugumą. Antantės atstovai pažadėjo išspręsti šį klausimą. Kovo 19 d. lenkų ir latvių grupės vado E. Ridzo–Smiglijo štabas davė įsakymą 6–ajam ir 1–ajam Legionų pulkui (padedant dviejų baterijų, raitininkų vadui, aviacijos eskadrilei ir šarvuotam traukiniui) naktį į kovo 21 d. užimti naują demarkacijos liniją gerokai už tuo metu nustatytos (tik uždrausdė įeiti į Zarasus). Tačiau plaustais per patvinusią Dauguvą persikėlė per pusantrų dienų, ir jo metu atėjo vyriausiosios vadovybės įsakymas sustabdyti akciją – kovo 21 d. ji buvo susitarusi su Anglijos misija Lenkijoje, kad lenkai atsitrauks į kovo 23 d. užimtą liniją, pakartotinio puolimo atveju gaudami visišką veiksmų laisvę prieš lietuvius (anglai nesikišo į tolesnį ginčų sprendimą). Lenkų daliniams buvo įsakyta atsitraukti, o mažiausius lietuvių „provokacinius veiksmus“ atidengia ugnį. Grįžimas į ankstesnes pozicijas kovo 26 d. vyko ramiai⁴⁷.

Vyriausioji Latvijos kariuomenės vadovybė atidžiai sekė įvykius. Galima buvo nerimauti, tai liudija dar balandžio 18–19 d. įvykęs susišaudymas tarp lenkų ir lietuvių palei Dauguvą Lyksnos – Kazimirės linija, kur buvo smarkiai sužeistas lenkų karys⁴⁸. Šie atvejai kėlė rūpesčių Latgalės administracijai.

Ilūkstės apskrities dalyje Lietuvos kariuomenė nuolat buvo nusiteikusi elgtis kaip savo teritorijoje. 1920 m. sausio 26 d. karinio atstovo padėjėjas iš Kauno pranešė, kad „nuo Ilūkstės iki Daugpilio“ dislokuotas 3–asis pėstininkų pulkas (1100 karių su 18 kulkosvaidžių), 8–asis pulkas (860 karių su 12 kulkosvaidžių), 2–oji ir 6–oji artilerijos baterijos su 4 patrankomis, Baltarusių bataliono 400 karių su 8 kulkosvaidžiais (karininkas pranešė, kad „baltarusių bataliono kareiviai draugiški latviams“), amunicijos sandėlis Eglainėje, taip pat vienas 6-ojo pulko batalionas Subatėje (360 kariai su 8 kulkosvaidžiais).

⁴⁷ AAN, Sztab Główny, t. 616/5, s. 81; Attachaty, A – II, 64/1, k. 203, 228; CAW, WBH, 341. 151, 155, 157; Borkiewicz A. Dzieje 1 – go pułku... – S. 468.

⁴⁸ LVVA, 2574 f., 3 apr., 15 l., 28 lp. Dar balandžio 17 d. lietuviai iš kairiojo Dauguvos kranto atidengė ugnį į JAV Raudonojo Kryžiaus motorlaivį (plaukiantį į Rygą) už šešių varstų nuo Daugpilio, o balandžio 18 d. apšaudė iš Rygos į Daugpilį važiuojantį šios organizacijos automobilį. – LVVA, 6033 f., 1 apr., 25 l., 82 lp.

Pavasariį čia atvyko Lietuvos kariuomenės 3-asis pėstininkų pulkas (1100 karių), 6-asis pėstininkų pulkas (840 karių), 9-asis pėstininkų pulkas (840 karių) ir Baltarusių batalionas (400 vyrų). Eglainėje buvo 3-osios brigados štabas, amunicijos sandėlis, nedidelė belaisvių stovykla, stoties komendantūra. Kovo pradžioje 9-ajam pulkui priskirtas 1-ojo husarų pulko eskadronas ir raitininkų baterija. Lenkų žiniomis, kurios apskritai sutampa su Latvijos karinio atstovo Kaune pateikta informacija, Latvijoje buvo maždaug 4000 lietuvių karių⁴⁹. Tai buvo dėmesio vertos pajėgos, visiškai kontroliavusios padėtį teritorijoje, kurioje gyventojų tautybė buvo įvairi, tačiau latviai sudarė daugumą. Latvijos valdžios įstaigas reguliariai pasiekdavo informacija, kad latvius, kurie išreiškia norą, kad ši teritorija priklausytų Latvijai, baugina, trumpam areštuoja, imama daug pakinkytų vežimų, rekvizuoja turta, grasina sušaudyti ir t. t. Tuo pačiu metu valstybės žemė buvo nuomojama lietuviams. Vasario 24 d. Valstybinis informacijos biuras pranešė, kas Ilūkstėje kažkoks valdininkas matė „lietuvių kareivių be jokios priežasties nušautą Pilskalnės valsčiui priklausantį policininką Raubiško“⁵⁰. Nuolatos susidarydavo nedidelės konfliktinės situacijos. Kovo pabaigoje lietuviai Eglainėje sustabdė latvių traukinį ir dvi dienas laikė keleivius suėmę be maisto,⁵¹ o gegužės 4 d. į Lietuvos kariuomenės 3-ąjį pulką metinėms šventėms atvyko prezidentas A. Smetona, kurio sutiktuvių renginius Latvijos pusė suvokė kaip mėginimą pabrėžti teritorijos priklausymą Lietuvai. Patys lietuviai buvo tuo įsitikinę, tai liudija ir liepą Aknystės valsčiuje pas tėvus atostogavusio Latvijos kariuomenės karininko J. Valdmano (J. Valdman) deportavimas „į Latviją“ per 24 valandas⁵². Birželio 30 d. Ilūkstės apskrities gynėjų būrelio instruktorius pranešė, kad „įvairiuose lietuvių okupuotuose valsčiuose gyventojus varu varo į Lietuvos Konstitucijos susirinkimus, verčia paimti pasus iš Latvijos kariuomenės karių, sugrįžusių atostogų, siūlo negrįžti į kariuomenę – remia dezertyrus, o gyventojams, kad juos palankiai nuteiktų, duoda drabužių (apavo)“, lietuviai su latvių komendantu elgiasi nemandagiai, išardė palei Dauguvą Dvietės valsčiuje buvusį pasaulinio karo metų blindąžarį ir išvežė medžiagas⁵³ ir t. t.

⁴⁹ AAN, Attachaty, A-II, 64/1, k. 35, 203; CAW, WBH, 341.1.155; LVVA, 2575, f. 11, apr. 8, l. 45, lp.

⁵⁰ LVVA, 1307 f., 1 apr., 378 l., 22, 43 lp.; 2574 f., 3 apr., 9 l., 114 lp.

⁵¹ Segodnja. – 1920. – 2 aprėlėja.

⁵² LVVA, 6033 f., 1 apr., 25 l., 76, 31 lp.

⁵³ Ten pat, 1640 f., 1 apr., 37 l., 18 lp.

Situacija 1920 m. liepā–rugsējī

Liepos 4 d. Baltarusijojē prasidējo visuotinis Raudonosios armijos puolimas lenkų fronte, kuris virto sparčiu lenkų atsitraukimu ir net bēgimu (bolševikų puolimas buvo sustabdytas tik rugpjūtī priē Varšuvos). Po to, kai balandī pasitraukē didžiausia lenkų karinių pajēgų dalis, Daugpilyjē dar buvo likēs lenkų garnizonas ir jis neketino atiduoti Latvijai Ilūkstēs apskrities rytinēs dalies (šešių valsčiū ir Gryvos miesto, kurie administraciškai buvo ītraukti ī Breslaujos apskritī)⁵⁴. Daugpilio garnizona vadas liepos 5 d. buvo īšvykēs ī apskritī. Jī pavadavo vyr. leitenantas J. Budovskis, kuris kartu su apygardos viršininko žinion komandiruoju vyr. leitenantu J. Preisbergu organizavo komendantūros kuopos ir 27-osios miesto apsaugos kuopos karius siūsti per Dauguvā ī Elnēnēs dvarā ir liepē użimti ten gynybos pozicijas. Likē 80 gynybos kuopos kariai buvo nusiūsti ī tvirtovē, kuriojē tuo metu stovējo lenkų kariuomenē. Kelyjē ī tvirtovē J. Budovskis ir J. Preisbergs sużinojo, kad lenkai paliko visā „Dauguvos frontā“ ir net Ilūkstēs apskritī. J. Preisbergs automobiliu kirto tiltā ant kurio nebebuvo lenkų sargybos posto, ir lenkų štabe Gryvojē gavo oficialū to patvirtinimā. Jis grīžo ī tvirtovē ir davē īsakymā 70 īš ten buvusiū 80 kariū bēgte sekti paskui jo automobilī ir użimti Kalkūnū geleżinkelio stotī pirma lietuvī. Po 15 minučiū po to, kai jie tā padarē, pasirodē lietuvī kariai. Pamatē, kad juos aplenkē, īšējo. Lietuviai, žinodami, kad latviū pajēgos Daugpilyjē yra labai menkos, su raitininkū vidaus postu mėgino pasistumti ir Skrudalienos kryptimi, aplink Gryvos miestā użimdami pasagos formos pozicijas. Kaŗkoks lietuvī raitininkū patrulis susidūrē su latviū kariū skyriumi ir po trumpo susiŗaudymo pasitraukē. Ir tada, kai jau minēti 70 apsaugos kuopos kariū (daugiausia „Daugpilio batsiuviai ir siuvėjai“) użėmē frontā priē Lietuvos karines pajēgas, juos įvairiosē vietosē pasitiko su ŗautuvū ugnimi. Taŗiau po to, kai jie ī tai atsakē ugnimi, nesusipratimas baigēsī⁵⁵.

Liepos 5 d. vakarē 3-ojo Jelgavos pulko vadas gavo īsakymā perimti Daugpilio kovos rajonā, vienā kuopā īsdēstant Kalkūnū stotyjē, visas valtis īš kairiojo Dauguvos kranto perplukdyti ī dešinijī, kairiajame krante imtis

⁵⁴ Išsamiau žr.: Jēkabsons Ē. Seŗu pagastu un Grīvas pilsētas problēma Latvijas un Polijas attiecībās 20.–30. gados.//Latvijas Vēstures Institutā Žurnāls.– 1995, Nr. 1, 80–101 lpp.; Jēkabsons Ē. *Latvijas un Polijas robeŗa 1919.–1939. gadā*// Daugavpils universitatē. Humanitārās fakultātes XII Zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture/History. Proceedings of the XIIth Scientific Readings of the Faculty of Humanities.– VI (I). – Daugavpils, 2003, 69.–79. lpp. Publicēts arī: <http://www.historia.lv/publikacijas/konf/daugp/012/1dala/jekabson.htm>.

⁵⁵ LVVA, 2574 f., 3 apr., 15 l., 36, 39 lp.

žvalgybos veiklos, ir, jeigu būtina, išlaikyti Daugpilį „iki paskutinio, kol atvyks papildomos pajėgos“. Be to, turėjo būti palaikomas ryšys su lenkais Turmanto stotyje⁵⁶ (tai jau buvo nebeįmanoma).

Dar liepos 5 d. vyriausioji Latvijos kariuomenės vadovybė konstatavo, kad lenkai atsitraukia Vilniaus kryptimi per Slobodką ir Jodą. Žiemgalės divizija buvo sustiprinta įvairiais atsargos daliniais, tačiau Latvijos kariuomenės vadovybė neturėjo beveik jokio supratimo apie Raudonosios armijos judėjimą ir sumanymus. Laikiniai gen. P. Radziņšas įsakė „pagal galimybes greičiau užimti mūsų etnografines ribas“, tam tuo laiku pritrūko jėgų, todėl tai bus padaryta paskui⁵⁷. Lietuviai stūmėsi į rytus, jie perėmė geležinkelį iš Kalkūnų iki Turmanto, išskyrus pozicijas palei Gryvos–Drisvjatų kelio, ir įėjo į Demenės ir Silenės (Borovkos) valsčių. Nesutarimus dėl geležinkelio ruožo Kalkūnai–Turmantas sureguliuavo Anglijos karinė misija – geležinkelis buvo perduotas Latvijai, o lietuviai už tai gavo tranzito teises⁵⁸. Latvijos santykiai su Lietuva ir toliau buvo komplikuoti. Birželio pabaigoje Latvijos valdžia užbaigė 1919 m. kovą su Lietuva pasirašytos sutarties veikimą, nes pagal ją suteikta paskola mainais į teisę naudotis Liepojos uostu buvo gražinta. Tad uždrausdama lietuviams laisvai įeiti į Liepojos uostą Latvijos valdžia tikėjosi padaryti juos sukalbamesnius dėl sienos klausimo. Liepos 11 d. tai buvo pranešta Lietuvos valdžiai⁵⁹.

1920 m. rugpjūčio 8 d. Ilūkstės apskrities rytinėje dalyje dislokuoto 2-ojo Ventspilio pėstininkų pulko vadovybė pranešė Žiemgalės divizijos štabui, kad dešiniajame pulko sparne yra Lietuvos kariuomenės 6-ojo pėstininkų pulkas su štabu Jaunsventėje (aplinkiniuose sodžiuose iki pat Laucesės įskaitant ją – kiekviename 30 karių su vadu ir kulkosvaidžiu). Savo ruožtu prieš pulką kairiojo sparno linijoje nuo Jakobovos iki Popeliškių yra 9-asis pulkas. Pagal pranešimą jokie atskiros incidento nebuvo, tačiau „paskutinėmis dienomis lietuviai karinėse pajėgose yra nervingi, apribojo vietinių gyventojų judėjimą, taip pat ir daug santūresniu nusistatymu mūsų karių atžvilgiu“⁶⁰.

Komplikuoti Latvijos ir Lietuvos santykiai ryškiai atsikleidė ir Baltijos valstybių konferencijoje Bulduriuose, kuri baigė darbą rugsėjo 4 d. Tuo metu lietuvių karinės valdžios įstaigos tebebuvo nusistačiusios iš pradžių įsiskverb-

⁵⁶ Ten pat, 1527 f., 1 apr., 617 l., 18 lp.; 616 l., 16 lp.; 6033 f., 1 apr., 406 l., 20 lp.

⁵⁷ Ten pat, 6033 f., 1 apr., 406 l., 16, 29, 30 lp.

⁵⁸ Ten pat, 3601 f., 1 apr., 496 l., 33 lp.

⁵⁹ LVVA, 2575 f., 11 apr. 61 l., 34. lp.; 2574 f., 4 apr., 71 l., 206 lp.

⁶⁰ Ten pat, 1490 f., 1 apr., 404 l., 114 lp.

ti į teritorijas, kurios iki tol buvo kontroliuojamos Latvijos valdžios įstaigų. Pavyzdžiui, 1920 m. rugpjūčio 20 d. Lašų srities komendantas pranešė, kad „lietuviai rengiasi išbrauti į Ilzės dvarą“, be to, tai vyksta su dvaro savininko Kirjakovo žinia. Todėl komendantas buvo nusiuntęs ten 3 kareivius, kurie saugojo ir rugpjūčio 19 d. nedavė leidimo ten atsikraustyti lietuvių puskarininkui (feldfebeliui), kuris atvyko leidimo, tačiau negalėjo paaiškinti atvykimo priežasties⁶¹. Latvijos kariuomenės Žiemgalės divizijos vadas plk. ltn O. Dankersas (O. Dankers) rugpjūčio 21. Kraslavoje duotame įsakyme konstatavo, kad Ilūkstės apskrityje (aplinkui Ilūkstę, Bebrėnę, Asarę ir kitur) „paskutiniu metu“ Lietuvos kariuomenė padarė gyventojų gyvenimą „sunkų ir net nepakeliamą“ (plėšimai, įvairūs „netvarkingumai“, savavališkai rekvizuojamas turtas, paimami pakinkyti vežimai), Subatės latvių komendantą lietuviai „visiškai ignoruoja, nesuteikdami jam galimybės veikti“, visoje apylinkėje prieš Latvijos valdininkus „varoma agitacija, kurstant ir kiršinant vietos gyventojus“ ir lietuvių padaliniai veržiasi „vis giliau į Kuržemės⁶² vidų“. Toliau seka kandūs žodžiai, pavyzdžiui, „Lietuvių jungas vis sunkiau gula ant vietinių latvių“, „Kuržemės derliui gresia likimas pereiti į mūsų išūlių kaimynų klėtis, vietiniai latvių gyventojai nekantriai ir karštai trokšdami laukia savo brolių – latvių – atvykstant ir šį išlaisvinti engiamą Kuržemės užkampį“. Dėl to valdžia nutarė, kad „mes patys turime ginti savo brolius Kuržemėje nuo visko, ką jie dabar kenčia. Mūsų didvyriai kariai turi įvesti taiką ir tvarką Kuržemėje [...]. Mes nenorime kariauti, o tik padaryti galą išūliam mūsų kaimynų – lietuvių – lindimui [...]. Svetimo mes nenorime, tačiau ir savo niekam neatiduosime“. 12-asis Bauskės pulkas, Žiemgalės divizijos eskadronas ir 12-osios artilerijos diviziono 1-oji artilerijos baterija gavo įsakymą rugpjūčio 22 d. prie Nicgalės su sieliais persikelti per Dauguvos ir nustumti lietuvius iki Asarės – Bebrėnės (vieškeliu) – ežero (tarp Bebrėnės ir Dauguvos) – Dauguvos linijos. Buvo įsakyta nepradėti „karo veiksmų“ ir tiksliai nepaklusimo atveju lietuvius nuginkluoti ir išsiųsti „į Lietuvą“⁶³. Tačiau rugpjūčio 24 d. įvyko nedidelis susidūrimas, o rugpjūčio 26–27 d. 12-asis pulkas įsakymą įvykdė, atstumdami pastebimai demarkacijos liniją perėjusius lietuvius, ir rugpjūčio 27 d. pranešė apylinkėje gyvenantiems žemdirbiams, kad nuo šios dienos jie gyvena Latvijoje⁶⁴. Apie situacijos rimtumą lidija Zemgalės divi-

⁶¹ Ten pat, 3235 f., 1/12. apr., 9 lp.

⁶² Omenyje turima buvusi Kuržemės (Kuršo) gubernijos teritorija.

⁶³ LVVA, 1527 f., 1 apr., 617 l., 34 lp.

⁶⁴ LCVA, f. 384, ap. 2, b. 139, l. 8; Andersons E. Latvijas vēsture 1914–1920, 604 lpp.

zijos kavalerijos eskadrono kareivio Žanio Strautnieko (Žanis Strautnieks) prisiminimai. Jis rašo, kad prieš užduotį „išvyti lietuvius iš Subatės, kurią jie buvo okupavę“, 12-ojo pulko vadas K. Kukis, išrikiavęs pulką pasakė „labai karingą kalbą, iš kurios atmintyje pasiliko nurodymas, kad reikia šaudyti tiesiai į pilvus“⁶⁵. Rugsėjo 25 d. į Kauną išvyko Vyriausiojo kariuomenės vado štabo atstovas plk. ltn. J. Ceplītis (J. Ceplītis) ir Žiemgalės divizijos vadas plk. O. Dankersas, kad susitartų dėl demarkacijos linijos, todėl 12-asis pulkas gavo įsakymą „jokių agresyvių veiksmų prieš Lietuvą nepradėti“⁶⁶.

Pagal plk. ltn. J. Cepličio ir plk. ltn. O. Dankerso rugsėjo 27 d. Kaune sudarytą susitarimą su Lietuvos gynybos ministru K. Žuku, sienos linija buvo vieškelis iš Subatės į Lašus ir Ilūkstę, o Kalkūnų geležinkelio stotimi galėjo naudotis ir lietuviai⁶⁷. Vyriausioji Lietuvos vadovybė žadėjo nedelsdama duoti atitinkamą potvarkį. Žiemgalės divizijos štabo duomenimis rugsėjo 1 d. lietuvių 6-asis pulkas, sienos apsaugos ir žandarmerijos padaliniai užėmė liniją nuo Subatės (tai – maždaug 50 karių su 2 kulkosvaidžiais) per Kalnberzius – Purius – Sabalius iki Kazimirės. Baltmuižo dvaro malūne buvo įkurdinta mokymo komanda (150 vyrų) su 2 kulkosvaidžiais, 6-ojo pulko štabas kaip ir anksčiau buvo Jaunsventėje. Iš Kazimirės lietuviai užėmė pozicijas palei Dauguvą, toliau pagal liniją: Purnikiai – Demeščina – Romaniškiai – Didrihšteino dvaras – Laucesė – Demenė – Pisariškiai (mūsų dienomis – „Rakstnieku“ namas Demenės valsčiuje prie Lietuvos sienos ir sienos kirtimo punktas) – Šenberga – Belmontai (abi vietovės – Demenės valsčiuje) – Rakai (per visą liniją – 6-asis pulkas). Toliau į rytus pozicijas pagal liniją Jakubova – Dubina – Kleinborna – Rožkai – Raugiškiai – Popeliškiai – Pliusai – Livoškiai užėmė lietuvių 9-asis pėstininkų pulkas⁶⁸. Rugsėjo 2 d. Lietuvos karinis atstovas Rygoje K. Talat-Kelpša, kuris birželį pakeitė V. Natkevičių, buvo informuotas, kad kitą dieną Latvijos kariuomenė užims Subatės šiaurinę dalį, taip pat ir Lašų bei Pilskalnės valsčių. Taip pat buvo pranešta Subatėje stovinčios lietuvių kuopos vadui, kuris atsakė, kad galvoja, kad ši akcija karo su Lietuva pradžia. Rugsėjo 3 d. rytą lietuviai užėmė pozicijas prie Subatos, tačiau artėjant latvių bataliono grandims pasitraukė iš miesto ir „apsikasė“ (sudarė pozicijas gynybai) už jo. Subatėje buvo paimtas į nelaisvę 21, o kitur – dar du lietuvių kariai (juos kitą dieną paleido ir grąžino

⁶⁵ Strautnieks Ž. Kāda jātnieka atmiņas//Kara Invalids, 1985, nr. 30–60 lpp.

⁶⁶ LVVA, 1490 f., 1 apr., 404 l., 153 lp.

⁶⁷ LCVA, f. 384, ap. 3, b. 15, l. 47.

⁶⁸ LVVA, 1490 f., 1 apr., 404 l., 160 lp.

ginklus). Praėjus kelioms valandoms prasidėjo susišaudymas, per kurį žuvo vienas ir buvo sužeisti du Lietuvos kariuomenės kariai. Po pietų, po 12-ojo pulko vado derybų su lietuvių vadu – lt. Šimkumi, lietuviai išsidėstė pietinėje miesto dalyje. Rugsėjo 3 d. latviai užėmė visą Pilskalnę, bet dėl pasipriešinimo negalėjo įeiti į Lašus. Tik vakare Lietuvos karinis atstovas Rygoje informavo, kad štabas Kaune įsakė atsitraukti, tačiau vietos vadai kaip ir anksčiau neigia įsakymo gavimo faktą. Matyt, įsakymas iš Kauno iš tikrųjų nebuvo pasiekęs (galimas daiktas, jo siuntimas buvo uždelstas tyčia) ir vietiniai lietuvių dalinių vadai iš tiesų nesuprato situacijos. Pavyzdžiui rugsėjo 3 d. lietuvių 6-ojo pulko vadas prašė 2-ojo Ventspilio pulko vadovybės pranešti Žiemgalės divizijos vadui, kad praėjusią naktį „Latvijos kariuomenė pradėjo puolimą „frontu“, pavadindamas tai „savavališku poelgiu“ (originalė rusiškai – „samovolnij postupok“), įvertindamas tai kaip situaciją, kai „kiekvienas mažo padalinio vadas prisiima atsakomybę pereiti mūsų demarkacijos liniją“ ir sukelti konfliktą tarp Latvijos ir Lietuvos. Toliau iš teksto vis dėlto matyti, kad lietuvių vadas iš tiesų suprato, kad vargu ar latvių daliniai būtų įvykdę tokią akciją be vadovybės įsakymo. Jis rašė: „Latvijos vadovybė gali būti davusi įsakymą, nustatydama naują demarkacijos liniją, tačiau mūsų kariuomenė nepajudės iš vietos, kol nebus gavusi aukštesnės vadovybės įsakymo. Greičiausia Žiemgalės divizijos vado tvirtinimai apie draugiškus mūsų santykius tebuvo tik žodžiai, nes aš negaliu įsivaizduoti, kad pulko vadas be savo vadovybės sutikimo ryžtųsi tokiam rizikingam žingsniui“⁶⁹.

Rugsėjo 4 d. naktį lietuviai iš Lašų apšaudė latvių kuopos dislokavimo vietą ir 12-ojo pulko vadas plk. K. Kūkis (K. Kūķis) pranešė, kad tokiam atvejui pasikartojus jis Lašus „su žeme sumaišys“ (divizijos štabas net tučiuojau „nurodė“ plk. P. Kūkiui „elgtis korektiškai ir nesusidurti“). Nuginkluoti keli lietuvių sargybos postai. Dar rugsėjo 4 d. vakare konstatuota, jog neįmanoma, kad „lietuvių divizijos vadas per dvi dienas negautų potvarkio iš Kauno. Jie tyčia vilkina ir nenori vykdyti Kauno susitarimo“. Tačiau tą patį vakarą, po ilgiausių derybų, lietuviai evakavo savo komendantūrą, o rugsėjo 5 d., rytui baigiantis, atėjo informacija, kad lietuviai gavo įsakymą iš Kauno ir tą pačią dieną jie visiškai atsitraukė⁷⁰. 2-asis Ventspilio pulkas rugsėjo 6 d. su klasta lydėjo lietuvių išėjimą iš Demenės valsčiaus dalies ir Borovkos valsčiaus⁷¹.

⁶⁹ Ten pat, 115 lp.

⁷⁰ LVVA, 3601 f., 1 apr., 291 l., 66 lp.; 6033 f., 1 apr., 25 l., 34–43, 54–55, 59 lp.; 1490 f., 1 apr., 404 l., 19 lp.; LCVA, f. 384, ap. 2, b. 139, l. 8.

⁷¹ 2. Ventspils pulks. – Liepāja, 1936, 347 lpp.

Eglainės stotyje buvo veikiama kaip ir anksčiau, tai kėlė Latvijos pusės nepasitenkinimą. Pavyzdžiui, belaisviai išmontavo ir išvežė geležinkelio įrenginius ir t. t.⁷². Tarp belaisvių buvo ir apie 200 latvių – buvusių raudonarmiečių, kuriuos rugsėjo 11 d. lietuviai atsisakė perduoti Latvijos valdžios įstaigoms (rugsėjo 6 d. latvių belaisviams išvežti į Eglainę atvyko specialus Latvijos traukinių ešelonas, kurio vadui lietuviai sąmoningai melavo, kad latvių belaisvių Eglainėje daugiau nėra)⁷³. Eglainės lietuvių komendanto sudaryta komisija rūpestingai suregistravo latvių karių reikmenis, rugpjūčio 27–29 d. ir rugsėjo 3–5 d. paimtus Lietuvos kariuomenės (vieną uniformą, durtuvą, šautuvą, šiek tiek avižų ir t. t.)⁷⁴. Latvijos kariuomenės dalinių vadovybė pasienyje ir toliau aktyviai domėjosi „Kuržemės okupuota dalimi“. Spalio 9 d. tolyn į lietuvių valdomą teritoriją kaip žvalgas nusiųstas civiliais drabužiais aprengtas 3-ojo Jelgavos pėstininkų pulko vyr. leitenantas, kuris, apsimetęs pabėgėliui, išsiaiškino aplinkybes „Kuržemės okupuotoje dalyje“ ir gyventojų nuotaikas, į pulką jis grįžo tik spalio 13 d. Jis buvo palyginti toli nusigavęs į Lietuvos gilumą, tačiau pranešė apie latvių gyventojų nepasitenkinimą atskyrimu nuo Daugpilio turgaus ir kt.⁷⁵.

Rugsėjo pabaigoje Latvijos ir Lietuvos atstovai Rygoje, susitikę su Anglijos misijos vadovu Baltijos šalyse S. Talentu, susitarė dėl trečiųjų teismo įsteigimo, kuriam vadovautų Didžiosios Britanijos atstovas (į šias pareigas paskirtas škotų profesorius D. J. Simpsonas)⁷⁶ ir rugsėjo 28 d. Latvijos ir Lietuvos valdžia pasirašė sutartį dėl galutinių sienų nustatymo⁷⁷.

Lietuvių kariuomenės atsitraukimas iš Ilūkstės apskrities 1920 m. spalį

Spalio 8–9 d. lenkų generolo L. Želigovskio vadovaujamos pajėgos užėmė Vilnių, atskirdamos jį nuo Lietuvos, sukūrė formaliai nepriklausomą valstybę – Vidurinę Lietuvą – ir pradėjo su Lietuva ginkluotą konfliktą⁷⁸. Nors neoficiali Želigovskio sanglauda su Varšuva buvo numanoma, Latvijos padėtį komplikavo Lietuvos karinių pajėgų buvimas Ilūkstės apskrityje.

⁷² LVVA, 6033 f., 1 apr., 61 l., 15 lp.

⁷³ Ten pat, 3601 f., 1 apr., 469 l., 431., 433 lp.; 2574 f., 3 apr., 78 l., 169–170. lp.

⁷⁴ LCVA, f. 384, ap. 2, b. 139, l. 3.

⁷⁵ LVVA, 2574 f., 3 apr., 77 l., 6 lp.

⁷⁶ Butkus Z. Great Britain's ...– 362–363 p.

⁷⁷ Likumu un valdības rīkojumu krājums. – 1920, 8 dec.

⁷⁸ Išsamiau žr.: Jēkabsons Ē. Latvija un Viduslietuvus problēma 1920.–1922. gadā// Humanitāro Zinātņu Vēstnesis.–2004.– Nr. 6, 71–85 lpp.

Taigi Vidurinės Lietuvos pajėgos galėjo tiesiogiai kelti grėsmę ir Latvijos teritorijai ir buvo pasinaudota kaip dingstimi, kad lietuviai visiškai pasitrauktų iš teritorijos. Spalio 12 d. vyriausiasis Latvijos kariuomenės vadas gen. J. Balodis pranešė Lietuvos kariuomenės vadovybei, kad Latvijos kariuomenė veržiasi užtikrinti savo žemės saugumą, išskyrus buvusios gubernijos sieną, tačiau akcija nėra nukreipta prieš Lietuvą, kuri taip pat suinteresuota, kad Eglainėje būtų latvių, o ne Želigovskio kariuomenė⁷⁹.

Lietuvių padaliniai Ilūkštės apskrityje nebuvo dideli, be to, dar spalio 11 d. čia 9-ojo pulko buvę 450 vyrų ir Baltarusių kuopos kariai⁸⁰ patys buvo pradėję evakuaciją į Panevėžį⁸¹, todėl karinių pajėgų pergrupavimas, kuris Eglainėje prasidėjo spalio 12 d. naktį (Subatę lietuviai buvo palikę dar spalio 11 d. vakare⁸²), vyko ramiai. Eglainės lietuvių komendantui pateiktas reikalavimas nedelsiant evakuoti karines pajėgas už buvusios gubernijos sienos, leidžiant palikti 15 kareivių tris dienas turtui išvežti. Dėl to, kad aplinkui gyvenantys latvių žemdirbiai atsisakė duoti jiems pakinkytus vežimus, jų reikėjo ieškoti Lietuvoje. Matydami, kad išvežimo darbai dėl tos priežasties nejuda į priekį, latviai pakeitė tą išvežimo terminą į spalio 13 d.⁸³ Vienoje kaimo sodyboje prie Eglainės latvių 12-ojo pulko kariai išlaisvino ten buvusios Lietuvos kariuomenės 5-ojoje belaisvių stovykloje kalintus 22 lenkų karo belaisvius, o juos saugojusius lietuvius išsiuntė į Lietuvą (buvę belaisviai perduoti į Rygą kpt. A. Miškovskio globon, vėliau buvo pabrėžiamas malonus latvių elgesys su jais)⁸⁴. Šios akcijos metu neišvengta nemalonių incidentų – dėl belaisvių nudėvėtų drabužių ir prastų gyvenimo sąlygų pasipiktinę latvių kariai nuginklavo lietuvių sargus, įkalino juos belaisvių patalpose ir prieš paleisdami dar bandė priversti juos apsiukeisti drabužiais su buvusiais belaisviais (taip neįvyko, nes lenkai atsisakė)⁸⁵. Spalio 13 d. gen. P. Radzinšas įsakė „daryti žingsnius, kad neprasidėtų mūsų ir Lietuvos karinių pajėgų susirėmimas. Visus nesusipratimus spręsti taikiu būdu. Lietuvos komendantūros sandėlių ir bet kokio Lietuvos valstybės turto jokiū būdu neliesti ir nepalikti be priežiūros“⁸⁶.

⁷⁹ LVVA, 2575 f., 15 apr., 2 l., 27 lp.

⁸⁰ Lietuvos kariuomenės Baltarusių batalionas į kuopą buvo performuotas 1920 m. balandžio 1 d.

⁸¹ AAN, Attachaty, A–II, 67/2, k. 184.

⁸² LVVA, 2574 f., 3 apr., 77 l., 36 lp.

⁸³ LCVA, f. 384, ap. 2, b. 139, l. 9.

⁸⁴ AAN, Attachaty, A–II, 65/1, k. 265; CAW, II ND WP, t. 194. Lenkų šaltiniai sutartinai pažymi malonų Latvijos karių ir valdžios įstaigų elgesį su tais belaisviais.

⁸⁵ LCVA, f. 384, ap. 2, b. 139, l. 9.

⁸⁶ LVVA, 6033 f., 1 apr., 61 l., 16 lp.

Vėliau Lietuvos pusė protestavo prieš 2 lokomotyvų ir 22 vagonų sulai-
kymą Eglainėje⁸⁷. Apleistas inventorių buvo gražintas ir karinės pajėgos gavo
įsakymą ypatingai rūpintis tuo, kas palikta. 12-ojo Bauskės pulko vadas plk.
lt. J. Ezerinšas (J. Ezeriņš) dar paaiškino: „Kai užėmėme Ilūkstės apskritį,
lietuviai taip buvo susijaudinę dėl lenkų puolimo, kad patys nežinojo, koki
turtą ir kur jie paliko“⁸⁸. Siekdami išsiaiškinti ginčytinus klausimus spalio 14
d. Šiauliuose susitiko vyriausieji abiejų valstybių kariuomenių vadai. Lietuvos
gynybos ministras ir vyriausiasis kariuomenės vadas plk. K. Žukas kalbėjo apie
Želigovskio grėsmę Latvijai, „Latgalės bajorų legioną jo karinėse pajėgose,
prikaištavo latviams dėl Eglainės užėmimo, ką gen. J. Balodis aiškino kaip
būtinybę apsaugoti Daugpilį nuo galimų Želigovskio pajėgų puolimo. Jis pa-
brėžė, kad karinė latvių akcija neišspręs Eglainės valstybinės priklausomybės
klausimo, kurį spręs tarptautinė sienų komisija“⁸⁹.

Spalio 16 d. Latvijos kariuomenės 12-ojo Bauskės pėstininkų pulko vadas
plk. lt. J. Ezerinšas pranešė apie padėtį: „Jei kalbėsime apie Lietuvos karines
pajėgas, kurios mums priešinasi, tai jos visiškai pajėgios kovoti. Paskutinę dieną
Eglainėje buvo surinkti ir suformuoti visi dezertyrai iš lenkų fronto. Paskirtos
dalies visai nebuvo, tačiau buvo daugiau kaip bataliono kapitono Januškevi-
čiaus vadovaujama, kuris, pagal gyventojų pasakojimus, bolševikų laikais buvo
komisaras. Lietuviai buvo visiškai praradę ryšį, kariai grupėmis traukė į Pane-
vėžio pusę. Lietuviai atrodė kaip rusų Kerenskio 17-ųjų metų puolimo dalyviai
Rygos atidavimo metu“. Kartu spalio 14–15 naktį pas plk. lt. J. Ezerinšą atvy-
ko prie 2-ojo Ventspilio pėstininkų pulko paskirtas lietuvių ryšių viršininkas,
kuris kalbėjo didžiudamasis Lietuvos ką tik įgytu „nauju galingu sąjunginin-
ku“ – liepos 12 d. buvo sudaryta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis ir
rudeni keli Raudonosios armijos daliniai, naudodamiesi tuo, po pralaimėjimo
prie Varšuvos atsitraukė per Lietuvos teritoriją (be to, Sovietų Rusija buvo ką
tik grąžinusi Lietuvai Vilnių), tai patvirtina plk. lt. J. Ezerinšas šiame praneši-
me: „Lenkai visiškai teisūs, kad bolševikai yra lietuvių žemėje“. Lietuvių vadas
taip pat pareiškė, kad lietuviai „Ilūkstės apskrities niekada nemanė atiduoti
Latvijai, dar dabar apie tai svarstydami jie yra pasirengę kovai“⁹⁰.

Gen. P. Radzinšas Rygoje spalio 14 d. informavo Lenkijos karinį atsto-
vą kpt. A. Miškovskį, kad Latvijos kariuomenė užėmė visą buvusios Kuršo

⁸⁷ Lietuva. – 1920. – 14, 17 spalį; LCVA, f. 384, ap. 3, b. 73, l. 204; F. 929, ap. 362, l. 19.

⁸⁸ LVVA, 6033 f., 1 apr., 61 l., 18 lp.

⁸⁹ LCVA, f. 384, ap. 3, b. 15, l. 52; LVVA, 6033 f., 1 apr., 406 l., 22–23 lp.

⁹⁰ LVVA, 6033 f., 1 apr., 61 l., 24 lp.

(Kuržemēs) gubernijas sienā, pažeisdamā ją tiktai prie Subatēs, kur esanti „visiškai latviška teritorija“, ir paprašē pranešti vyriausiajai Lenkijos kariuomenēs vadovybei, kad Latvijoje jau nebēra nē vieno lietuvijū kario. Visa tai – „kad išvengtume nesusipratimū tarp mūsų karinių pajēgū ir galingos lenkū kariuomenēs“⁹¹. Tā pačią dienā A. Miškovskis šią žiniā perdavē Lenkijos Generaliniam štabui⁹².

Spalio 14–15 d. Ilūkstēs apskrities viršininkas K. Grēberis (K. Grēbers) pats asmeniškai apsilankē Lašū, Stelēs, Kurcumo, Sventēs, Kalkūnū ir Demenēs valsčius, kad pradētū policijos ir apsaugos padalinių kūrimā. Pagal jo pranešimą Vidaus reikalū ministerijai, valsčių valdybos priēmē „su užsidegimu“. Jis taip pat konstatavo, kad lietuviai visur gyventojams davē Lietuvos pasus, taip pat ir tai, kad Lašū, Pilskalnēs, Sventēs, Demenēs, Kurcumo, Stelēs, Dvietēs ir Kalkūnū valsčiai visiškai, o Skrudalienos, Salienos, Bornēs ir Borovkos (Silenēs) valsčiai – „smarkiai“ nusiaubti ir „jokiū rinkliavū š. m. dėl prasto derliaus nepajēgūs mokėti“⁹³.

Pabaiga

Sienos tarp dviejū valstybiū klausimas buvo visiškai sureguliuotas tik 1921 m. kovā, kada darbā baigē škoto Dž. Simpsono vadovaujamas Latvijos ir Lietuvos trečiųjų teismas. Jo sprendimu buvo įteisintas visos Ilūkstēs apskrities priklausymas Latvijai. Be to, Latvijai buvo perduotas ir latvijū gyvenamas ir anksčiau Kauno gubernijai priklausēs Aknystēs valsčius. Lietuva gavo Palangā ir sritį apie ją, taip pat ir Mažeikiū geležinkelio mazgā⁹⁴.

Dalį Ilūkstēs apskrities lenkū ir lietuvijū karinės pajēgos okupavo 1919 m. vasarā. Lenkū valdžios įstaigos nedelsdamos įtraukē 6 apskrities rytinės dalies valsčius ir Gryvos miestā į savo valstybēs sudētį ir atsisakē svarstyti šį klausimą su Latvijos atstovais. Klausimas buvo išspręstas tik 1920 m. liepos pradžioje, kai dėl Raudonosios armijos puolimo lenkū kariuomenē buvo priversta pasitraukti iš Ilūkstēs apskrities. Tuo pasinaudojo Latvijos pusē, tuo metu pagal savo galimybes užimdami dalį tos teritorijos. Likusių užēmē lietuviai, kurie jau nuo 1919 m. vasaros buvo rūpimoje Ilūkstēs apskrities

⁹¹ Počs K. Samitārā kordona valgos. – Rīga, 1971. – 116 lpp.

⁹² AAN, Attachaty, A–II, 65/1, k. 232.

⁹³ LVVA, 2574 f., 3 apr., 77 l., 36 lp.

⁹⁴ Išsamiau žr.: Mieriņa A. Latvijas valsts robeža (1918–1940)// Latvijas zemju robežas 1000 gados/Sast. A. Caune. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 1999. – 198–204 lpp.

dalyje. Nors derybose tarp Latvijos ir Lietuvos buvo deklaruota, kad sienos tarp tų valstybių klausimas išspręstas susitarus tarpusavyje, keli Lietuvos valdžios nariai ir vietos karinės įstaigos gana nuosekliai ir nuolatos yra įsitikinę, kad tai Lietuvos valstybės teritorija. Atitinkamai elgėsi ir lietuvių karinės pajėgos, žandarmerijos ir sienos apsaugos įstaigos bei padaliniai Ilūkstės apskrityje, įvairiomis (tarp jų – ir prievarta prieš vietinius gyventojus) formomis pabrėždami srities priklausomybę Lietuvai. Vietiniai gyventojai, kurių daugumą sudarė katalikų arba liuteronų tikėjimą išpažįstantys latviai, norėjo, kad sritis priklausytų Latvijai tiek dėl nacionalinių–patriotinių, tiek dėl grynai ekonominių sumetimų (visų pirma aukštesnis Latvijos ekonominis išsivystymo lygis, antra – patogu į Daugpilio turgų). Po to, kai 1920 m. liepą lenkų karinės pajėgos pasitraukė, lietuviai bandė užimti anksčiau jų okupuotą teritoriją rytinėje Ilūkstės apskrities dalyje, taip pavyko iš dalies dėl toliau minimų Latvijos karinių įstaigų veiksmų. 1920 m. rugsėjį, pasikeitus situacijai lenkų – sovietų fronte ir lenkų karinėms pajėgoms traukiant atgal arčiau Ilūkstės apskrities ribos, Latvijos valdžia ir jos įstaigos privalėjo galvoti, ką daryti su toje teritorijoje buvusiais lietuviais, kuriuos lenkai laikė savo priešais (latvių karinių pajėgų 6 minėtuose valsčiuose lenkai nepuolė, nes Lenkijai buvo svarbi Latvijos politinė–karinė parama, tačiau lietuvius jie būtų puolę, ir po to atgauti juos arba dalį iš jų nebebūtų įmanoma). Juo labiau, kad patys lietuviai Ilūkstės apskrityje nuolat aktyviai reikšdami norą ir toliau čia pasilikti ir pagal galimybes likti didesnėje teritorijoje. Dėl to rugpjūčio pabaigoje ir rugsėjo pradžioje įvykdyta ginkluota akcija prieš lietuvių karines pajėgas, kurioje, deja, aukų buvo lietuvių pusėje. Klausimą visiškai išsprendė tai, kad spalį lenkų gen. L. Želigovskis atėmė iš Lietuvos Vilnių, o Latvijos pusė tuo pasinaudojo kaip dingstimi ir užėmė Ilūkstės apskrities teritoriją. Taigi ši Latvijos sritis tapo paskutine reikšminga teritorija, kuri buvo įraukta į valstybės ribas. Lietuvių karinių pajėgų išėjimo iš Ilūkstės apskrities aplinkybės tam tikru mastu komplikavo Latvijos ir Lietuvos santykius. Gana plačiai incidentas buvo aprašytas tarptautinėje visuomenėje. Diplomatinis atstovas Didžiojoje Britanijoje G. Bisenieks spalio 18 d. rašė: „Anglų laikraščiai praneša iš Kopenhagos – Latvija užpuolė Lietuvą, užėmė Jelovką [Eglainę], norėdama išvyti Lietuvos karines pajėgas iš Ilūkstės apskrities. Žinoma, kas nutinka su informacija“⁹⁵.

⁹⁵ LVVA, 2574 f., 4 apr., 122 l., 6 lp.

8-ojo pėstininkų pulko kariai fronte Ilūkstės apskrityje 1919 m.

Lietuvos karinių pajėgų buvimas Ilūkstės apskrityje tiesiogiai susijęs su Latvijos ir Lietuvos nepaprastai komplikuotais santykiais nagrinėjamu laikotarpiu, kurio vis dėlto neįmanoma nagrinėti paliekant nuošalyje dar vieną kaimyninę Latvijos valstybę – Lenkiją, kurios tradiciškai blogi santykiai su Lietuva bus vienas labiausiai komplikuočių Latvijos užsienio politikos žinybų sprendžiamų klausimų visą tarpukario laikotarpį (stengiantis pagal galimybes išlaikyti politinę pusiausvyrą tarp abiejų viena kitai priešiškų kaimyninių valstybių – palaikyti palyginti gerus santykius tuo pačiu metu su abiem). Apskritai santykiai su Lietuva 1919–1920 m. buvo palyginti prasti, ir vienas iš dalykų, dėl kurių taip įvyko, buvo teritoriniai nesutarimai. Iš esmės jie atsirado, nes nebuvo sutariama dėl Ilūkstės apskrities priklausomybės.

Įteikta 2005-07-15

Résumé

L'ARMÉE DE LA LITUANIE DANS LE DISTRICT D'ILUKSTE EN 1919–1920

Dr. Ēriks Jēkabsons
Université de Lettonie

En été des années 1919, les forces militaires des Polonais et des Lituanais ont occupées une partie du district d'Ilukste. Les institutions gouvernementales polonaises ont immédiatement incorporé 6 communes orientales du district aussi que la ville de Gryva dans son État et elles ont refusé à discuter cette question avec les représentants de la Lettonie. Cette question a été résolue au début du mois de juillet 1920, quand l'armée polonaise a du quitter le district d'Ilukste à cause des attaques de l'Armée Rouge. En ce moment, la Lettonie a occupé une partie de ce territoire. Le reste du territoire a été occupé par les Lituanais qui se trouvaient dans ce territoire depuis l'été 1919. Puisque la Lettonie et la Lituanie ont déclaré que la question des frontières est déjà résolue, quelques membres du Gouvernement de la Lituanie et les institutions militaires locales montraient une conviction que ce territoire appartenait à la Lituanie. L'attitude des forces militaires, de la gendarmerie et des institutions de la défense des frontières dans le district d'Ilukste le prouvait, en se servant de différentes mesures (y compris la violence envers les habitants), elles soulignaient la dépendance lituanienne de ce territoire. Pour leur part, les habitants, dont la plupart était les Lettons catholiques et luthériens, voulaient que cette région appartienne à la Lettonie pour les raisons nationales – patriotiques aussi qu'économiques (tout d'abord, le niveau plus élevé du développement économique de la Lettonie, ensuite – l'accès au marché de Daugavpils). Au mois de juillet 1920, les forces militaires de la Pologne ont quitté le territoire et les Lituanais ont essayé à occuper la partie orientale du district d'Ilukste, mais les actions suivantes des institutions militaires de la Lettonie ont empêché de le faire totalement. Au mois de septembre 1920, quand la situation sur le front polonais – soviétique a changé et les forces militaires Polonaises marchaient vers le district d'Ilukste, le Gouvernement de la Lettonie et ses institutions devaient penser ce qu'ils doivent faire avec les Lituanais, localisés dans ce territoire et qui étaient les ennemis des Polonais (les Polonais n'ont pas

attaqué les forces militaires de la Lettonie dans ces 6 communes, car la Pologne attribuait beaucoup d'importance à l'aide politique – militaire lettone, mais elles auraient attaqué les forces lituaniennes et ce serait impossible de récupérer ce territoire plus tard). Tant pis que les lituaniens ont déclaré la volonté d'y rester et même d'occuper plus grand territoire. Par conséquent, à la fin du mois d'août et au début du mois de septembre une action armée contre les forces militaires lituaniennes a eu lieu où les victimes ont été du côté lituanien. La situation a été aussi influencée par le fait que le général Polonais Zeligovskis a annexé Vilnius à la Pologne au mois d'octobre, et la Lettonie a totalement occupé le territoire du district d'Ilukste. Donc, cette région de la Lettonie a été le dernier territoire important qui a été incorporé dans les limites de l'État. Les relations entre la Lituanie et la Lettonie ont été compliquées par les circonstances dans lesquelles les forces lituaniennes ont quitté le district d'Ilukste. L'incident a eu un grand retentissement dans la société internationale.

La présence des forces militaires dans le district d'Ilukste a été liée aux relations très compliquées entre la Lettonie et la Lituanie pendant la période mentionnée qui sont très étroitement liées à l'État voisin – la Pologne, dont les relations avec la Lituanie ont été traditionnellement compliquées et elles présentaient une question difficile aux institutions des affaires étrangères de la Lettonie pendant toute la période d'entre guerre (la Lettonie a essayé de garder l'équilibre des pouvoirs entre les États voisins ennemis – de garder les relations amicales avec tous les deux). En général, en 1919 – 1920 les relations avec la Lituanie n'ont pas été meilleures à cause des conflits territoriaux. Un élément essentiel direct est la question de la dépendance du district d'Ilukste.